

ТОМАШИНА
Галина Петрівна,
старший науковий співробітник,
Інститут сільського господарства
Степу НААН
galina_250209@ukr.net
(с. Созонівка, Кіровоградський р-н,
Кіровоградська обл.)

УКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ДОСЛІДНА СТАНЦІЯ ОЛІЙНИХ КУЛЬТУР: ІСТОРІЯ ТА ЗДОБУТКИ (1932–1955 рр.)

У представленій статті на основі застосування історичного підходу обґрунтовано специфіку наукової діяльності Української науково-дослідної станції олійних культур (УНДСОК), що була організована на базі Аджамської сільськогосподарської дослідної станції та здійснювала свою діяльність у 1932–1955 рр. Метою історичних пошуків було з'ясування місця та ролі Української науково-дослідної станції олійних культур у розвитку аграрної науки в Україні.

Встановлено, що основним напрямком діяльності станції було проведення досліджень із питань розробки найважливіших агротехнічних способів вирощування як основних, так і малопоширених олійних культур. Проаналізовано напрацювання установи зі створення сортів рицини, соняшнику, сої, придатних для вирощування у степовій зоні України.

У ході проведених досліджень, обґрунтовано вплив організації у 1939 р. Кіровоградської області на подальше розширення напрямків діяльності УНДСОК. Встановлено, що УНДСОК була науковою установою республіканського рівня, яка заклала основи фундаментальних досліджень із питань агротехніки, захисту рослин, селекції та насінництва олійних культур у зоні північного Степу України.

Базуючись на відповідній матеріально-технічній базі та досвіді наукової діяльності, Українська науково-дослідна станція олійних культур стала основою створення у 1956 р. Кіровоградської обласної сільськогосподарської дослідної станції.

Ключові слова: олійні культури, агротехніка, селекція, насінництво, опорні пункти, Степ.

UKRAINIAN SCIENTIFIC AND RESEARCH STATION OF OIL CROPS: HISTORY AND ACHIEVEMENTS (1932–1955)

In the article, based on the application of the historical approach it was grounded the specificity of the scientific activity of the Ukrainian scientific and research station of oil crops (USRSOC), which was organized on the basis of the Adjamskaya Agricultural Experimental Station and carried out its activity in 1932–1955. The purpose of historical searches was to find out the place and role of the Ukrainian scientific research station of oilseeds in the development of agrarian science in Ukraine.

It was established that main direction of activity of the station it was in the past the development of the most important agro technical methods of cultivation of both the main and rare oil crops. It was analyzed the work of the institution for the production of varieties of castor-oil plant, sunflower, soybean, suitable for cultivation in the Steppe zone of Ukraine.

In the course of the conducted researches, was substantiated the influence of the organization in 1939 of Kirovograd region on further expansion of directions of activity of USRSOC. It was found that the USRSOC it was in the past a scientific institution of the republican level, which laid the foundation for basic research in the field of agrotechnics, protection of plants, breeding and seed production of oil crops in the northern Steppe of Ukraine.

Based on the relevant material and technical base and experience of scientific activity, the Ukrainian scientific and research station of oil crops became the basis for the establishment in 1956 of the Kirovograd Regional Agricultural Research Station.

Key words: *oil crops, agro technics, breeding, seed production, support points, Steppe.*

УКРАИНСКАЯ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ СТАНЦИЯ МАСЛИЧНЫХ КУЛЬТУР: ИСТОРИЯ И ДОСТИЖЕНИЯ (1932–1955 гг.)

В предоставленной статье на основе применения исторического подхода обосновано специфику научной деятельности Украинской научно-исследовательской станции масличных культур (УНИСМК), что была образована на базе Аджамской сельскохозяйственной опытной станции и осуществляла свою деятельность в 1932–1955 гг. Целью исторических поисков было выяснение места и роли Украинской научно-исследовательской станции масличных культур в развитии аграрной науки в Украине.

Установлено, что основным направлением деятельности станции стало проведение исследований по разработке важнейших агротехнических способов выращивания как основных, так и мало распространённых масличных культур. Проанализированы наработки станции по созданию сортов клецевины, подсолнечника, сои, пригодных для выращивания в степной зоне Украины.

В ходе проведённых исследований обосновано влияние создания в 1939 г. Кировоградской области на дальнейшее расширение направлений деятельности УНИСМК. Было установлено, что УНИСМК была научным учреждением республиканского уровня, которое заложило основы фундаментальных исследований в области агротехники, защиты растений, селекции и семеноводства масличных культур в северной Степи Украины.

Основываясь на соответствующей материально-технической базе и опыте научной деятельности, Украинская научно-исследовательская станция масличных культур стала основой для создания в 1956 г. Кировоградской областной сельскохозяйственной опытной станции.

Ключевые слова: масличные культуры, агротехника, селекция, семеноводство, опорные пункты, Степь.

Інститут сільського господарства Степу Національної академії аграрних наук України, що існує як результат перейменування Кіровоградської державної сільськогосподарської дослідної станції НААН (Постанова Президії Національної академії аграрних наук України від 18 липня 2018 р. (протокол №12) «Про перейменування Кіровоградської державної сільськогосподарської дослідної станції НААН» та наказ НААН № 204 від 7 вересня 2018 р.), ґрунтується на понад столітньому досвіді проведенні наукових досліджень у галузі сільського господарства. Науково-дослідна діяльність установи бере свій початок зі створення у 1912 р. Аджамської сільськогосподарської дослідної станції. Одним із визначальних історичних періодів діяльності установи та розвитку сільськогосподарської дослідної справи на території сучасної Кіровоградщини були 1932–1955 рр., в які здійснювала свою діяльність Українська науково-дослідна станція олійних культур. Проте цей період наукової діяльності установи залишається мало вивченим.

Метою історичних пошуків є з'ясування місця та ролі Української науково-дослідної станції олійних культур у розвитку аграрної науки в Україні, а також визначення значення результатів її напрацювань із питань селекції та агротехніки олійних культур.

Методологічною основою досліджень був принцип історизму та об'єктивності. Дослідження здійснювалися на основі структурно-

функціонального аналізу, єдності порівняльно-історичного і системного аналізу, співставлення документів, архівних матеріалів і літературних джерел.

У 30-ті роки ХХ ст. відбувалися зміни в організації ведення сільськогосподарської діяльності на Україні, що характеризувалися примусовим переведенням на колективні форми господарювання. В цей час, із метою координації роботи наукових установ, було організовано Всесоюзну академію сільськогосподарських наук та проведено реорганізацію ряду наукових установ. У 1932 р. Аджамську сільськогосподарську дослідну станцію (1912–1932 рр.), єдину наукову установу на території сучасної Кіровоградщини, було реорганізовано в Українську науково-дослідну станцію олійних культур (УНДСОК), яка ввійшла до системи новоствореного Всесоюзного науково-дослідного інституту олійних культур (м. Краснодар) та фінансувалася за рахунок його коштів [1, с. 3].

Українська науково-дослідна станція олійних культур існувала як наукова установа республіканського рівня, що проводила дослідження в галузі агротехніки, захисту рослин, селекції і насінництва олійних культур [2, с. 4]. Активізація проведення наукових досліджень із питань агротехніки та селекції різноманітних олійних культур, у т. ч. малопоширених та не традиційних для сільського господарства України, пояснювалася нагальною необхідністю збільшення обсягів виробництва рослинних жирів, які могли б використовуватись як для харчових, так і технічних потреб.

У 30-ті роки ХХ ст. стрімкими темпами розвивалися різні напрямки промисловості України, потребуючи відповідної сировини. Лакофарбова промисловість України потребувала швидковисихаючих олій, джерелами яких мали стати перила, льон олійний, лялеманція, мак. Харчова промисловість вимагала збільшення обсягів виробництва олії з добрими смаковими якостями, джерелами яких є арахіс, кунжут тощо. Авіаційна промисловість потребувала застосування незамерзаючої і нерозчинної у бензині рицинової олії, яка до того ж могла застосовуватись і в медицині. У цьому контексті, на Українську науково-дослідну станцію олійних культур було покладено завдання зі

створення сортів олійних культур, придатних для вирощування у степовій зоні України. Їх характерними особливостями мали бути висока продуктивність, морозо і посухостійкість, стійкість до осипання та вилягання [3].

Протягом 1932–1936 рр. УНДСОК очолював Созінов Олексій Антонович (батько відомого вченого-селекціонера Созінова О.О.), який до цього був заступником директора Аджамської сільськогосподарської дослідної станції, а ще раніше очолював відділ пристосування.

З метою більш повного вивчення агротехніки вирощування олійних культур у різних ґрунтово-кліматичних зонах України в складі Української науково-дослідної станції олійних культур діяло 9 опорних пунктів у 8 областях:

- Старобільський Ворошиловградської (нині Луганської) області;
- Валківський Харківської області;
- Кобеляцький Полтавської області;
- Ново-Бузький Миколаївської області;
- Гуляй-Польський Запорізької області;
- Пологовський (Чубарівський) Запорізької області;
- Березовський Одеської області;
- Нижньодніпровський Херсонської області;
- Кам'янець-Подільський Хмельницької області [4].

Організація цих опорних пунктів дозволила УНДСОК, з одного боку, охопити дослідженнями найважливіші кліматичні степові зони України, а з іншого боку, сприяла проведенню наукового вивчення олійних культур у природних умовах, що відповідали їх біологічним особливостям. У зв'язку з цим, окремі опорні пункти мали свою спеціалізацію, наприклад: Кам'янець-Подільський – з питань вирощування та селекції ріпаку озимого, Нижньодніпровський – з питань арахісу і т.п. [5].

В УНДСОК уже до середини 30-х років ХХ ст. були організовані відділи селекції, насінництва та захисту олійних культур. Уся науково-дослідна робота станції здійснювалася на власній експериментальній базі та опорних пунктах. Із

середини 30-х років і до початку війни 1941–1945 рр. структуру Української науково-дослідної станції олійних культур формували: відділ агротехніки, агрохімічна лабораторія, відділ селекції та насінництва, лабораторія захисту рослин, експериментальна база [6].

Дослідження з питань агротехніки вирощування олійних культур в УНДСОК проводили із соняшником, рициною, льоном олійним, лялеманцією, ріпаком озимим, перилою. До 1940 р. кількість тематичних завдань, за якими проводились дослідження була збільшена до 13, із яких 5 – з агротехніки вирощування сільськогосподарських культур. Агротехнічні досліджень, що здійснювались співробітниками УНДСОК, були спрямовані на:

- наукове обґрунтування місця олійних культур у травопільних сівозмінах;
- вивчення впливу різних методів органо-мінерального удобрення на врожайність олійних культур;
- узагальнення наукового досвіду з питань впровадження у виробництво олійних культур;
- вивчення агротехнічних прийомів вирощування олійних культур;
- вивчення хвороб олійних культур;
- вивчення та розробку заходів боротьби з озимою совкою [3, 7].

Окрім питань агротехніки вирощування олійних культур УНДСОК займалася і питаннями їх селекції. У 1932 р. було створено відділ селекції та насінництва олійних культур, що зосереджувався на проведенні досліджень із селекції та насінництва соняшника, рицини, льону олійного, рижю, перили, озимого ріпаку, лялеманції, арахісу, кунжуту [8, с. 57]. Складовими проведення досліджень із селекції та насінництва олійних культур були:

- удосконалення і розмноження існуючих та виведення нових сортів соняшника для степової зони України;
- удосконалення і розмноження існуючих та виведення нових високопродуктивних, стійких до осипання, високо олійних сортів рицини, придатних для вирощування у північній частині степової зони України;

- удосконалення та розмноження існуючих та виведення нових сортів льону олійного для північних районів степової зони України;
- підбір та розмноження кращих сортів лялеманції, арахісу, кунжуту для зони північного Степу України;
- селекція та насінництво перили і ріпаку озимого;
- насінництво арахісу і кунжуту.

Започаткування селекційної роботи з рициною на УНДСОК, обґрунтовувалося значним розширення площ її посівів на Україні (понад 50,0 тис. га у середині 30-х років), що потребувало як розробки елементів агротехніки її вирощування та доробки, так і створення морозо- та посухостійких сортів. Селекційна робота з рицини на УНДСОК проводилась із застосуванням зразків відібраних на півночі України (Чернігівській та Харківській областях). З метою відбору для селекційної роботи зразків, що добре демонстрували свої ознаки у різних зонах вирощування, практикувалося їх випробування у хатах-лабораторіях. У довоєнний період були виведені сорти рицини Зелена і Червона, перили (Українська 30, Українська 3), які за результатами випробування на сортодільницях України отримали високу оцінку [5, 9]. Крім цього, в довоєнний період були чималі напрацювання в напрямку створення сортів соняшника, льону олійного, ріпаку озимого.

Впродовж 1938–1948 рр. завідувачем відділу селекції та насінництва олійних культур УНДСОК працював кандидат сільськогосподарських наук Гільтебрандт Володимир Михайлович, а протягом 1948–1953 р. – Архангельський Семен Федорович [10, 11].

У 1932 р. було організовано лабораторію захисту рослин, проте наукові праці за результатами досліджень установи із питань захисту рослин публікувалися науковими працівниками Аджамської дослідної станції набагато раніше. На перших етапах становлення, лабораторія захисту рослин спеціалізувалася на питаннях захисту олійних культур: соняшника, рицини, льону, перили, лялеманції, дослідження з селекції яких здійснювалися в установі в той час. У ході виявлення найпоширеніших хвороб олійних культур

та напрацювання заходів боротьби з ними, досліджувався видовий склад хвороб, характерний для даних культур. У процесі селекційної роботи з льоном олійним, важливе значення надавалося стійкості новостворених сортів до в'янення рослин та розробці заходів щодо запобігання цьому. Було встановлено, що основними хворобами соняшника в зоні Степу є вочок та ржа, тоді як сіра гниль корзинок проявлялась набагато рідше. Починаючи з 1940 р., співробітники лабораторії захисту рослин окрім досліджень щодо олійних культур, почали розробляти системи захисту зернових та кормових культур [8, с. 21].

Основними напрямками досліджень агрохімічної лабораторії, що з 1932 року стала структурною одиницею відділу агротехніки УНДСОК, стали:

- вивчення дії різноглибинної культивуації при проведенні міжрядного обробітку соняшника;
- вивчення дії внесених навесні добрив та здійснених підживлень під посіви льону олійного;
- вивчення ефективності підживлення рицини мінеральними добривами залежно від доз і методів внесення.

Відповідно до цих завдань, співробітниками агрохімічної лабораторії проводилося визначення фізико-хімічних та агрохімічних властивостей ґрунту, що впливають на його родючість і біологічну активність, вивчався рівень взаємодії добрив з ґрунтом і рослинами [8, с. 53].

З метою поширення наукових напрацювань станції з питань агротехніки вирощування сільськогосподарських культур, науковці польових відділів тісно співпрацювали з колгоспними хатами-лабораторіями, вивчаючи ті агротехнічні прийоми кращих бригад та ланок, застосування яких сприяло досягненню високих урожаїв олійних культур. Наукові співробітники станції узагальнювали результати випробувань окремих елементів агротехніки вирощування олійних культур за даними 18 хат-лабораторій, що знаходились у степовій зоні України на території семи областей. Поширення сортів олійних культур, виведених на

станції, здійснювалось Всесоюзним науково-дослідним інститутом олійних культур [12].

У 1936 р., у зв'язку з відведенням для військових цілей земель, що належали УНДСОК, установа була переведена на нову територію. Для станції було відведено господарство виправної трудової колонії НКВС на відстані 8 км від м. Кірово (сучасне м. Кропивницький), поруч із селом Созонівка Кіровоградського району. Тут в даний час знаходиться Інститут сільського господарства Степу НААН.

У 30-роки ХХ ст. УНДСОК не публікувала загальних звітів за результатами роботи установи. Розроблялися окремі звіти за напрямками проведених досліджень: відділу селекції та насінництва, відділу агротехніки та ін. Всі результати досліджень передавалися безпосередньо до Всесоюзного науково-дослідного інституту олійних культур (м. Краснодар).

У 30-х роках ХХ ст., у зоні адміністративної діяльності станції (поблизу нинішнього м. Кропивницький), вовчок соняшника був недостатньо поширеним. Це створювало певні проблеми для проведення результативної селекційної роботи з виведення сортів соняшнику, стійких до його поширення. Тому, починаючи з 1937 р., дослідження з селекції соняшника УНДСОК проводились на Пологівському опорному пункті в Чубарівському районі Запорізької області [5, с. 83].

У 30-ті роки ХХ ст. установою були розроблені найважливіші агротехнічні способи вирощування майже всіх олійних культур (соняшника, рицини, льону, рижю, перили, озимого ріпаку та лялеманції). При проведенні досліджень із агротехніки вирощування соняшника в степовій зоні України було встановлено, що кращою комбінацією мінерального удобрення під соняшник є N45:P60:K45, яке при внесенні восени сприяє підвищенню родючості ґрунту, забезпечує високі врожаї соняшника та ярих культур, що висівались у його сівозмінах. Також було доведено, що внесення комплексних азотних добрив восени під майбутні посіви олійних культур забезпечувало економію часу і трудових витрат. Науковці УНДСОК рекомендували сільськогосподарським підприємствам

північних і центральних районів Степу України перед осінньою оранкою під посів олійних культур на звичайних чорноземах вносити азот разом із фосфорно-калійними добривами [3, с. 45].

У 1940 р. на УНДСОК працювало 18 наукових співробітників (із них 7 – на опорних пунктах) та 15 лаборантів (із них 5 – на опорних пунктах). У 1940 р. на станції було закладено перші стаціонарні дослідження щодо вивчення агротехніки вирощування багаторічних трав, а також дослідження по вивченню травопільних сівозмін у поєднанні з олійними культурами [12].

У 1940 р. за результатами напрацювань науковців УНДСОК, видавництвом колгоспної і радянської літератури УРСР була видана книга «Олійні культури на Україні» за редакцією директора УНДСОК З.Л. Жернового. Дане наукове видання містило детальну інформацію щодо ботанічної характеристики, біологічного опису, агротехнічних особливостей вирощування найбільш поширених сортів олійних культур. Основою матеріалів для написання цієї книги стали дані вивчення олійних культур Українською науково-дослідною станцією олійних культур протягом 1932–1939 рр. Висновки, опубліковані в даній книзі, були зроблені за результатами узагальнення досвіду вирощування олійних культур у державних та колективних сільськогосподарських підприємствах України. У підготовці матеріалів до видання книги «Олійні культури на Україні» брали участь визначні науковці установи: С.Г. Литвин (агротехніка рицини, перили, кользи, рижю, гірчиці), С.Ф. Архангельський (селекція соняшника, льону олійного), В.М. Гільтебрандт (селекція рицини, кунжуту), А.К. Лещенко (соя), З.Л. Жерновой (мак, лялеманція), П.Т. Бутенко (агротехніка соняшнику), М.І. Грубштейн (агротехніка льону олійного, арахісу), І.Г. Севастьянов (ріпак озимий) та інші [3]. Дана книга стала першим науковим посібником в Україні з питань агротехніки, захисту рослин, насінневої справи та характеристики 13 основних олійних культур, вирощуваних на Україні. Результати напрацювань УНДСОК у 30-ті роки ХХ ст. були взяті за основу фундаментальних досліджень із олійних культур в Україні.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 10 січня 1939 р. «Про утворення Сумської, Кіровоградської та Запорізької областей у складі Української РСР» було утворено Кіровоградську область, до складу якої ввійшли окремі райони Миколаївської, Одеської, Київської та Полтавської областей. Це не тільки територіально, а й організаційно сприяло більш тісній співпраці УНДСОК та місцевих органів влади щодо забезпечення сільськогосподарської діяльності регіону науковими розробками, пристосованими до кліматичних умов зони діяльності.

Під впливом нагальних вимог обласних організаційних органів, а також зважаючи на те, що олійні культури почали більш детально досліджувати інші дослідні станції України, до програми наукових завдань УНДСОК на 1940 р., були внесені дослід з іншими сільськогосподарськими культурами, головним чином із багаторічними травами [12, с. 11]. Незадоволення вузькопрофільним напрямком діяльності дослідної станції існувало не лише серед керівництва новоствореної Кіровоградської області, а і в самому науковому колективі станції. Обласні керівні організації були зацікавлені в отриманні від станції науково-обґрунтованої інформації не лише з питань вирощування олійних культур. Це пояснювалося тим, що питома вага зернових культур, дослідження стосовно яких станція не здійснювала, а також агрономічне значення виробництва кормових трав були набагато вагомішими для Кіровоградської області ніж агротехніка олійних культур, із яких у регіоні лише соняшник займав значні обсяги посівів.

У 1941 р., в результаті тимчасової окупації території України німецько-фашистськими завойовниками, проведення науково-дослідних робіт на станції було призупинено. В роки війни 1941–1945 рр. селекційний матеріал всіх олійних культур, за винятком перили, було втрачено. По завершенню війни, селекційні роботи було розпочаті з використанням нового вихідного матеріалу.

Відновлення діяльності Української науково-дослідної станції олійних культур після звільнення її території від німецької окупації було розпочато навесні 1944 р. Першочергово зусилля спрямовувались на відновлення роботи

двох відділів: агротехніки та селекції і насінництва [13]. Відсутність необхідного обладнання, матеріальних засобів та наукових кадрів не дозволяли швидко відновити проведення наукових досліджень у довоєнних обсягах. Існуючі до війни опорні пункти Української науково-дослідної станції олійних культур не були відновлені.

У зв'язку з тим, що ВНДІОК не виявляв належної зацікавленості щодо продовження робіт своєї дослідної станції на Україні, поступово припиняли свою діяльність опорні пункти Української науково-дослідної станції олійних культур. Їх подальше існування ставало непотрібним, так як у зоні їх діяльності створювалися дослідні станції, які часто дублювали функції та напрями наукових досліджень опорних пунктів. УНДСОК поступово втратила своє значення як загальноукраїнська станція олійних культур, виходячи з того, що вже не здійснювала узагальнення досліджень по всій території України а в програмі її наукової діяльності з'явилися досліді не лише з олійними культурами. Взаємозв'язок із Всесоюзним науково-дослідним інститутом олійних культур поступово порушився, аж поки не припинився взагалі [13].

У 1944 р. Міністерством сільського господарства України було затверджено новий Статут Української науково-дослідної станції олійних культур, відповідно до якого, обов'язком установи було проведення науково-дослідних робіт із питань агротехніки та захисту рослин усіх польових культур в зоні її діяльності (північний та центральний Степ Правобережної України), а також із селекції та насінництва олійних і кормових культур. В 1944 р. станція ввійшла до системи Українського науково-дослідного інституту зернового господарства ім. Куйбишева (нині Інститут зернових культур НААН), а за характеристикою виконуваних робіт набула значення обласної дослідно-селекційної станції. При цьому, назва станції залишалася незмінною [14].

Відповідно до «Положення о Украинской научно-исследовательской станции масличных культур Наркомзема УССР», затвердженого Народним Комісаріатом Землеробства УРСР 1 серпня 1944 р., головним завданням станції стало [обслуговування колгоспів і радгоспів Кіровоградської області з метою

покращення показників їх діяльності на науковій основі], а також проведення досліджень із:

- наукової розробки системи агротехнічних заходів, що забезпечить підвищення врожайності олійних і зернових культур та багаторічних трав;
- створення нових та покращення існуючих сортів олійних культур і багаторічних трав;
- виробництва супереліти, еліти та інших категорій насіння районуваних та перспективних сортів олійних культур і багаторічних трав;
- вивчення хвороб та шкідників олійних і зернових культур та багаторічних трав;
- впровадження через оперативні органи Наркомзему УРСР перевірених та апробованих досягнень станції та інших науково-дослідних установ країни з питань вирощування олійних та зернових культур [13].

З середини 40-х років ХХ ст. проведення наукових досліджень установою відбувалося в рамках обопільної співпраці з обласними органами влади. Головними напрямками проведення наукових досліджень на УНДСОК у повоєнний період стали: забезпечення наукового супроводу сільськогосподарської діяльності регіону; розробка та впровадження тих агротехнічних заходів, що здатні забезпечити підвищення врожайності олійних, зернових та кормових культур; виробництво насінневого матеріалу олійних культур і багаторічних трав [14]. При цьому, селекційна робота не припинялася, а спрямовувалася головним чином на виведення нових сортів тих олійних і кормових культур, що були найбільш розповсюдженими на території Кіровоградської області.

У повоєнний період в окремі наукові підрозділи були виділені:

- наукова бібліотека (майже повністю знищена в роки війни);
- метеорологічна станція.

На відновлення діяльності цих структурних підрозділів було витрачено кілька років [13, с. 19].

З 1944 р. агротехнічні дослідження, що проводились на УНДСОК були суттєво розширені. Відтепер вони здійснювались із питань особливостей вирощування:

- 7 зернових культур (пшениця озима та яра, ячмінь, овес, гречка, просо, кукурудза);
- 7 зернобобових культур;
- олійних культур (соняшник та рицина);
- технічних культур (цукровий буряк, картопля, таусагіз);
- 11 однорічних кормових культур та їх сумішок;
- 6 багаторічних бобових і злакових культур та їх сумішок.

У повоєнні роки на станції було закладено 4 стаціонарних досліди, в яких вивчалися: система удобрення; місце олійних культур та цукрових буряків у сівозмінах; вплив травосумішок люцерни та еспарцету на продуктивність сівозмін; методи обробітку ґрунту [15].

Наприкінці 40-х років минулого століття науковцями УНДСОК було започатковано проведення значної кількості досліджень із питань вивчення способів і норм посіву травосумішок, а також комплексного визначення найбільш продуктивних із них. Велика увага надавалася дослідженню особливостей застосування багаторічних трав у польових сівозмінах. Було науково доведено, що в умовах Кіровоградської області посіви еспарцету забезпечували вищу врожайність сіна ніж посіви люцерни.

У цей період робота з насінництва здійснювалася з 6-ти олійними культурами, які були придатними для вирощування у степовій зоні України (соняшник, льон, рицина, лялеманція, арахіс, кунжут) та 3-ма багаторічними травами (люцерна, еспарцет, житняк) [16, с. 87].

У повоєнний період фінансування установи здійснювалось за рахунок двох джерел:

- 50% на проведення агротехнічних досліджень та агрохімічних аналізів - за рахунок Наркомзему України;

- 50% на проведення досліджень із селекції, насінництва та захисту рослин – за рахунок Всесоюзного Наркомзему.

Методичне керівництво наукової діяльності УНДСОК здійснювалося Всесоюзним НДІ олійних культур (м. Краснодар) та частково Українським НДІ зернового господарства (м. Дніпропетровськ) [17].

Наприкінці 40-х років у зоні діяльності Української станції олійних культур концентрувалося близько 75% посівів сої в Україні. Дослідження, проведені науковцями установи в 30-ті роки ХХ ст. було доведено, що найсприятливішою, щодо кліматичних умов, зоною для культури сої на Україні є північний Степ, в умовах якого достигали пізні сорти, а також було достатньо вологи для формування врожаю ранніх сортів. На той час, УНДСОК уже мала достатні напрацювання з питань агротехніки, насінництва та селекції понад 10 найпоширеніших олійних культур, придатних для вирощування в зоні Степу, володіла достатньою матеріально-технічною базою та кадровим потенціалом. Зважаючи на ці обставини, відповідно до наказу Міністерства сільського господарства УРСР, в 1947 р. УНДСОК була визначена як найбільш відповідний центр для розвитку селекційної справи з соєю на Україні [14].

Значна матеріальна підтримка станції у справі започаткування селекції сої у 1949 р. була надана Головрослинжиролія Міністерства харчової промисловості УРСР. В свою чергу, Всесоюзний Науково-дослідний інститут сої і рицини передав станції цінний вихідний і селекційний матеріал. Завдячуючи цьому, дослідження з селекції сої на УНДСОК були розпочаті в досить значних обсягах [18].

Однією з причин активізації зусиль держави щодо проведення наукових досліджень із селекції сої стало значне розширення у 30-ті роки в Україні посівних площ сої (з 2,0 тис. га у 1925 р. до 60,0 тис. га у 1938 р.). При цьому, врожайність сої була досить низькою – в середньому до 7 ц/га.

У 1949 р. під керівництвом кандидата сільськогосподарських наук Анастасії Кирилівни Лещенко на Українській науково-дослідній станції олійних культур започатковано проведення наукових досліджень із селекції сої.

У той час одним із головних завдань у справі виробництва сої на зерно та корм було впровадження сортів з різним вегетаційним періодом. Сорти сої, що в той час застосовувались у сільськогосподарському виробництві, відносились до середньоранньої та середньостиглої груп. Проте сільськогосподарське виробництво потребувало ранньостиглих сортів сої, що могли б бути гарними попередниками під посіви пшениці озимої. А також таких, збирання б яких у сухий період, до початку осінніх дощів, гарантувало б більш високий вихід товарного насіння. Існуючі в той час ранні сорти сої (Староукраїнська, Крушуля 9/3 та ін.) були маловрожайні та дуже низькорослі [1, с. 134–135].

Зважаючи на таку ситуацію, робота з селекції сої в Українській науково-дослідній станції олійних культур, вже на початку свого становлення, спрямовувалась на створення ранньостиглих, досить продуктивних та придатних до механізованого збирання сортів. Головними завданнями селекції сої були:

- створення високоврожайних скоростиглих сортів з високим вмістом білка, придатних до комбайнового збирання;
- створення високопродуктивних силосних сортів, стійких до вилягання, придатних для сівби в чистому вигляді і в сумішках із кукурудзою;
- створення сортів із високими показниками врожаю як зерна, так і зеленої маси, придатних для двобічного використання.

Наприкінці 40-х – на початку 50-х років ХХ століття, створення високорослих, скоростиглих та високоврожайних сортів сої було невідкладним завданням селекції сої в Україні, адже в той час, таких сортів у виробництві не існувало.

Якщо у 1939–1941 рр. сортові посіви сої в Кіровоградській області складали 98,3–100%, то в 1949 р. лише 22,3%. Наукова дослідна робота з селекції та насінництва сої, що була проведена установою у 50-ті роки ХХ ст., сприяла тому, що до початку 60-х років сортові посіви цієї культури в регіоні зросли до 57,2% [1, с. 142].

Уже в «Кратких итогах работы за 1931–1955 годы» [2], виданих КДСГДС у 1957 р., в огляді результатів роботи з селекції сої, повідомляється про створення та передачу на державне випробування та виробничу перевірку двох сортів сої – Кіровоградська 2 (КИР 2) і Кіровоградська 4 (КИР 4), що за врожайністю на 10–15% перевищували існуючі сорти-стандарти та мали дещо менший вегетаційний період.

У процесі проведення наукових робіт із ріпаком озимим, особлива увага приділялася вивченню: напрямків подолання проблем із його вимерзанням; особливостей внесення добрив; оптимальних строків сівби та способів посіву; ефективності застосування прямого комбайнування.

За результатами досліджень із рициною, були обґрунтовані питання щодо термінів проведення сівби, механічного формування густоти, шліфування насіння. Крім цього, було визначено оптимальні площі його живлення та встановлено найбільш відповідні попередники, розроблено способи, що сприяли прискоренню дозрівання насіння, його самообмолоту на токах та ін.

За період свого існування УНДСОК (1932–1955 рр.), як вузькопрофільна дослідна станція олійного спрямування, розробила основні елементи агротехніки найпоширеніших олійних культур – соняшника, рицини, льону олійного, ріпаку озимого та ін. Відносно соняшника були вивчені питання внесення органічних та мінеральних добрив, їх терміни та дози, досліджена глибина міжрядного обробітку, попередники, оптимальна площа живлення, напрацьовано комплекс заходів, дотримання яких гарантує отримання високих урожаїв та ін.

За результатами наукових досліджень із питань агротехніки вирощування сільськогосподарських культур у зоні північного Степу України, проведених співробітниками УНДСОК Шпуриком Ф.Д., Бутенком П.Т., Федоровським М.Т. протягом 1945–1955 рр., були визначені метеорологічні фактори, що впливають на зниження їх врожайності. До таких факторів, природній вплив яких мав бути зведений до мінімуму шляхом впровадження науково-обґрунтованої системи землеробства були віднесені: досить низька вологість ґрунту в найважливіші

періоди життєдіяльності рослин (липень-серпень); зниження відносної вологості повітря в посушливі роки до 20–30% за високого температурного режиму; недостатня кількість опадів протягом травня-серпня, яка у засушливі роки була меншою ніж половина норми; наявність суховіїв у період росту і розвитку сільськогосподарських культур. Виходячи з того, що найважливішим серед факторів, що негативно впливали на урожайність сільськогосподарських культур, науковці УНДСОК називали недостатню вологість ґрунту, ними було рекомендовано в першу чергу здійснювати агротехнічні заходи, що сприяють накопиченню, збереженню і бережному використанню вологи ґрунту та загальному підвищенню культури землеробства [2, с. 15–16].

Керівниками Української науково-дослідної станції олійних культур були:

- Созінов Олексій Антонович (1932–1936 рр.);
- Жерновой Зіновій Л. (1936–1940 рр.);
- Ратушний В. (1940 р.);
- Хилько Федір Харитонович (1944 р.);
- Бутенко Павло Трифонович (1944–1952 рр.);
- Максимчук Григорій Павлович (1952–1956 рр.).

Вагомий внесок у результати наукової діяльності УНДСОК внесли: Г.Ю. Мордовський (агрохімічні дослідження із визначення вмісту хімічних речовин у зразках сільськогосподарської продукції та ґрунту), С.Т. Мусієнко (вивчення місця олійних культур у травопільних сівозмінах, порівняння продуктивності кормових культур), В.М. Гільтербрант (селекція рицини, перили, маку), Ф.Д. Шпурик (агротехніка вирощування зернових культур), С.Г. Литвин (вивчення та удосконалення агротехніки вирощування технічних культур), П.Т. Бутенко (особливості застосування механізованих процесів при вирощуванні сільськогосподарських культур), С.Ф. Архангельський (селекція льону олійного, соняшнику, лялеманції, рижію), А.К. Лещенко (селекція сої).

Аналіз наукових досягнень та напрацювань Української науково-дослідної станції олійних культур дозволяє зробити висновок про те, що це була наукова установа республіканського рівня, що проводила дослідження в галузі

агротехніки, захисту рослин, селекції і насінництва олійних культур, заклавши основи фундаментальних досліджень із розробки технологій вирощування та селекції основних олійних культур у зоні північного Степу України, а також базуючись на відповідній матеріально-технічній базі та досвіді наукової діяльності стала основою створення у 1956 р. Кіровоградської обласної сільськогосподарської дослідної станції.

Список використаних джерел та літератури

1. 50 років Кіровоградської державної сільськогосподарської дослідної станції: наукові праці / за ред. О. К. Устинчика. Київ: Держ. видав. с.-г. літератури УРСР, 1963. Вип. 3. 208 с.

2. Краткие итоги работы за 1931–1955 годы (по масличным культурам) / В. Н. Рыбак и др.; КГСХОС. Киев: Госиздат СХЛ УССР, 1957. Вып. 1. 144 с.

3. Олійні культури на Україні / за ред. З. Л. Жернового. Київ: вид-во колгоспної і радянської літератури УРСР, 1940.

4. Отчет отдела селекции Украинской научно-исследовательской станции масличных культур за 1936 год / Украинская научно-исследовательская станция масличных культур. Кировоград, 1936. 66 с.

5. Отчет отдела селекции и семеноводства Украинской научно-исследовательской станции масличных культур за 1937 год / Украинская научно-исследовательская станция масличных культур. Кировоград, 1937. 37 с.

6. Сайт Інституту сільського господарства Степу НААН. URL: <http://www.agronauka.com.ua/2010-08-29-21-53-15/2010-12-16-14-15-45> (дата звернення: 24.11.2018).

7. Научный отчет по экспериментальной базе сектора агротехники Всеукраинской зональной опытной станции масличных культур за 1934 год / Всеукраинская зональная опытная станция масличных культур. Кировоград, 1934. 79 с.

8. Кіровоградський інститут агропромислового виробництва: минуле і сьогодення (1912–2012). Короткий історичний нарис до 100 річчя заснування установи. Кіровоград: КОД, 2012. 72 с.

9. Отчет отдела селекции и семеноводства Украинской научно-исследовательской станции масличных культур за 1939 год / Украинская научно-исследовательская станция масличных культур. Кировоград, 1939. 78 с.

10. Кіровоградська державна сільськогосподарська дослідна станція / за ред. В. В. Савранчука. Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2002. 24 с.

11. Історія в особистостях. Кіровоградський інститут агропромислового виробництва НААН України (1912–2012). Кіровоград: КОД, 2012. 160 с.

12. Отчет о выполнении тематического плана за 1940 год / Украинская научно-исследовательская станция масличных культур. Кировоград, 1940. 82 с.
13. Отчет Украинской научно-исследовательской станции масличной культур о выполнении тематического плана за 1945 год / Украинская научно-исследовательская станция масличных культур. Кировоград, 1945. 97 с.
14. Отчет о выполнении тематического плана Украинской научно-исследовательской станции масличных культур за 1947 год / Украинская научно-исследовательская станция масличных культур. Кировоград, 1947. 278 с.
15. Підсумки науково-дослідної роботи по зернових і круп'яних культурах та багаторічних травах : наукові праці КДСГДС / О.К. Устинчик та ін. Київ : вид-во УАСГН, 1961. Вип. 2. 184 с.
16. Отчет о выполнении тематического плана Украинской научно-исследовательской станции масличных культур за 1948 год / Украинская научно-исследовательская станция масличных культур. Кировоград, 1948. 368 с.
17. Отчет о выполнении тематического плана Украинской научно-исследовательской станции масличных культур за 1949 год / Украинская научно-исследовательская станция масличных культур. Кировоград, 1949. 324 с.
18. Вісник Степу : наук. зб. / за ред. В. В. Савранчука. Кіровоград : Центрально-Українське видавництво, 2002. 148 с.

References

1. Ustynchyk, O. K. ed. (1963). *50 rokiv Kirovohradskoi derzhavnoi silskohospodarskoi doslidnoi stantsii : naukovi pratsi* [50 years of the Kirovograd State Agricultural Research Station: Scientific works, Issue III]. Kyiv : Derzh. vydav. s.-h. literatury URSR. 3. 208. [in Ukrainian].
2. Rybak, V. N. et al. (1957). *Kratkye ytohy raboty za 1931–1955 hody (po maslychnym kulturam)* [Brief summary of work for the years 1931–1955 (for oilseeds)] / KHSKhos. Kyev : Gosizdat SKHL USSR, 1. 144. [in Russian].
3. Zhernovoi, Z. L. ed. (1940). *Oliini kultury na Ukraini* [Oil crops in Ukraine]. Kyiv : vyd-vo kolhospnoi i radianskoi literatury URSR. [in Ukrainian].
4. (1936) *Otchet otdela selekcii Ukrainskoj nauchno-issledovatel'skoj stancii maslichnyh kul'tur za 1936 god* [Report of the selection department of the Ukrainian research station of oilseeds for 1936] / *Ukrainskaya nauchno-issledovatel'skaya stanciya maslichnyh kul'tur* [Ukrainian research station of oilseeds]. Kirovograd. 66. [in Russian].
5. (1937). *Otchet otdela selekcii i semenovodstva Ukrainskoj nauchno-issledovatel'skoj stancii maslichnyh kul'tur za 1937 god* [Report of the department of breeding and seed production of the Ukrainian research station of oilseeds for 1937] / *Ukrainskaya nauchno-issledovatel'skaya stanciya maslichnyh kul'tur* [Ukrainian research station of oilseeds]. Kirovograd. 37. [in Russian].

6. *Sait Instytutu silskoho hospodarstva Stepu NAAN* [Site of the Institute of Agriculture of the Stepan NAAS]. www.agronauka.com.ua/2010-08-29-21-53-15/2010-12-16-14-15-45 (last accessed : 24.11.2018). [in Ukrainian].

7. (1934). *Nauchnyj otchet po ehksperimental'noj baze sektora agrotekhniki Vseukrainskoj zonal'noj opytnoj stancii maslichnyh kul'tur za 1934 god* [Scientific report on the experimental base of the agricultural sector of the All-Ukrainian Zonal Experimental Station of Oilseeds for 1934] *Vseukrainskaya zonal'naya opytная stanciya maslichnyh kul'tur* [All-Ukrainian Zonal Experimental Station of Oilseeds]. Kirovograd. 79. [in Russian].

8. (2012). *Kirovohradskiy instytut ahropromyslovoho vyrobnytstva : mynule i sohodennia (1912–2012). Korotkyi istorychnyi narys do 100 richchia zasnuvannia ustanovy.* [Kirovograd Institute of agricultural Production. Past and Present (1912–2012). A brief historical essay to the 100th anniversary of the founding of the institution]. Kirovohrad : KOD. 72. [in Ukrainian].

9. (1939). *Otchet otdela selekcii i semenovodstva Ukrainskoj nauchno-issledovatel'skoj stancii maslichnyh kul'tur za 1939 god* [Report of the department of breeding and seed production of the Ukrainian research station of oilseeds for 1939] / *Ukrainskaya nauchno-issledovatel'skaya stanciya maslichnyh kul'tur.* Kirovograd. 78. [in Russian].

10. Savranchuk, V. V. ed. (2002). *Kirovohradska derzhavna silskohospodarska doslidna stantsiia* [Kirovograd State Agricultural Research Station]. Kirovograd : Tsentralno-Ukrainske vydavnytstvo. 24. [in Ukrainian].

11. (2012). *Istoriia v osobystostiakh. Kirovohradskiy instytut ahropromyslovoho vyrobnytstva NAAN Ukrainy (1912–2012).* [History in personalities. Kirovograd Institute of agricultural Production at NAAS of Ukraine (1912–2012)]. Kirovohrad : KOD, 160. [in Ukrainian].

12. (1940). *Otchet o vypolnenii tematicheskogo plana za 1940 god* [Report on the implementation of the thematic plan for 1940] / *Ukrainskaya nauchno-issledovatel'skaya stanciya maslichnyh kul'tur.* Kirovograd. 82. [in Russian].

13. (1945). *Otchet Ukrainskoj N.I. stancii maslichn. kul'tur o vypolnenii tematicheskogo plana za 1945 god* [Report Ukrainian N.I. oilseed stations cultures on the implementation of the thematic plan for 1945] / *Ukrainskaya nauchno-issledovatel'skaya stanciya maslichnyh kul'tur.* Kirovograd. 97. [in Russian].

14. (1947). *Otchet o vypolnenii tematicheskogo plana Ukrainskoj nauchno-issledovatel'skoj stancii maslichnyh kul'tur za 1947 god* [Report on the implementation of the thematic plan of the Ukrainian research station of oilseeds for 1947] / *Ukrainskaya nauchno-issledovatel'skaya stanciya maslichnyh kul'tur.* Kirovograd. 278. [in Russian].

15. Ustynchyk, O. K. et al. (1961). *Pidsumky naukovo-doslidnoi roboty po zernovykh i krupianykh kulturakh ta bahatorichnykh travakh : naukovi pratsi KDSHDS* [Results of research work on cereals and cereals and perennial grasses : Scientific works of KSSGDS]. Kyiv : vyd-vo UASHN, 2. 184. [in Ukrainian].

16. (1948). *Otchet o vypolnenii tematicheskogo plana Ukrainskoj nauchno-issledovatel'skoj stancii maslichnyh kul'tur za 1948 god* [Report on the implementation of the thematic plan of the Ukrainian research station of oilseeds for

1948] / Ukrainskaya nauchno-issledovatel'skaya stanciya maslichnyh kul'tur. Kirovograd. 368. [in Russian].

17. (1949). *Otchet o vypolnenii tematicheskogo plana Ukrainskoj nauchno-issledovatel'skoj stancii maslichnyh kul'tur za 1949 god* [Report on the implementation of the thematic plan of the Ukrainian research station of oilseeds for 1949] / Ukrainskaya nauchno-issledovatel'skaya stanciya maslichnyh kul'tur. Kirovograd. 324. [in Russian].

18. Savranchuk, V. V. ed. (2012). *Visnyk Stepu : naukovyi zbirnyk* [Herald Steppe : Scientific collection]. Kirovohrad : Tsentralno-Ukrainske vydavnytstvo, 148. [in Ukrainian].

Рецензент:

Кучер В.І., д.і.н., проф.

Надійшла до редакції 10.12.2018 р.